

Kiçik məktəblilərin psixoloji xüsusiyyətləri

Şahnaz Şahin

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: sahnaz.sahin@gmail.com

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., Ü.A. Əfəndiyeva,
psixol.ü.f.d., dos.L.M. Qurbanova

Açar sözlər: ontogenetik inkişaf, ixtiyari diqqət, gün rejimi, qavrayış, təfəkkür, əxlaqi davranış

Ключевые слова: онтогенетическое развитие, дополнительное внимание, дневной режим, восприятие, мышление, нравственное поведение

Key words: ontogenetic development, extra attention, day mode, perception, thinking, moral behavior

Psixi inkişafın dövrləşdirilməsi baxımından ontogenetik inkişafda 6 yaşdan 10 yaşadək olan dövr kiçik məktəb yaşı dövrü adlanır. Altı yaşın sonunda uşağın orqanizmi anatomik – fizioloji cəhətdən xeyli inkişaf etmiş olur, ayrı-ayrı bədən orqanlarının morfoloji və funksional baxımdan inkişafı dinamik xarakter alır. Altı yaşında uşaqlar anatomik – fizioloji, intellektual, iradi, şəxsi və sosial – psixoloji cəhətdən əsasən məktəb təlimi üçün yetkinlik həddinə çatır, funksional baxımdan məktəb təliminə hazır olurlar. Onlar rəbitəli, qrammatik və fonetik cəhətdən düzgün nitqə, təlim fəaliyyəti üçün zəruri olan bir sıra bacarıq və vərdişlərə malik olurlar.

Birinci sinif şagirdlərinin məktəb şəraitinə adaptasiyası müəyyən bir mərhələdir. Bu dövrlə bağlı yaranan problemlərin mərhələli şəkildə həll edilməsi psixoloqdan planlı iş aparmağı tələb edir. Birinci sinif şagirdlərinin yeni şəraitə - məktəb mühitinə maneəsiz uyğunlaşdırılması üçün psixoloq adaptasiya işinin aşağıdakı metod və priyomlarından istifadə edə bilər:

- adaptasiya treninqləri;
- məktəb mövzusunda oyunlar;
- sinifdə norma və qaydaların birgə yaradılması;
- yuxarı siniflərə ekskursiyalar;
- təşəkkür və rəğbətləndirmə sistemindən istifadə;
- motivləşdirici söhbətlərin keçirilməsi.

Məktəbə daxil olmaqla uşağın sosial münasibətlər sistemində mövqeyi dəyişir. O, məktəbli olur, təlim uşaq üçün məcburi, həm də əsas fəaliyyət formasına çevrilir. Uşağın məktəbə daxil olması onun həyatında, şəxsiyyət baxımından formalaşmasında və psixi inkişafında ən məhsuldar mərhələnin, dönüş anının başlanğıcıdır. Məktəbli adını qazanmaqla sosial funksionərə çevrilən uşağın həyatında təlim ön plana çıxır. Məktəbdə sistemlik olaraq bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnən şagird həm də yeni sosial münasibətlərə daxil olur. Onun yaşlılar və yaşlıları arasında mənəvi – emosional ünsiyyəti və qarşılıqlı münasibətlər sistemi möhkəmlənir.

Kiçik məktəb yaşı dövründə uşaqlarda psixikanın maddi əsası olan beynin çəki artımı dinamik şəkildə davam edir. Beynin şöbələrinin funksional baxımdan təkmilləşməsi davam edir. Təfəkkürün analitik – sintetik fəaliyyəti yüksəlir. Bu yaş dövründə uşaqlarda qeyri – ixtiyari diqqət özünün dominant təsiri ilə seçilir. Onlar çox vaxt öz diqqətlərini idarə edə bilmədikləri üçün xarici təəssüratların təsiri altında olurlar. Bu, oyanmanın ləngimə reaksiyası üzərində

dominant təsirə malik olması ilə bağlıdır. Kiçik yaşlı məktəblilər diqqətlərini niyyətli olaraq keçirməkdə, cəmləşdirməkdə, paylamaqda, xüsusilə, çətinlik çəkir, nəticədə müxtəlif xarakterli səhvlərə yol verirlər. İbtidai sinif şagirdlərinin dərs prosesində tez – tez müşahidə olunan dalğınlığı və diqqətsizliyi onların təlim müvəffəqiyyətinə mənfi təsir göstərir. Uzun müddətli gərgin iş uşaqların sinir - əzələ sisteminə, xüsusilə, görmə və eşitmə analizatorlarının fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Emosional təəssüratlarla yüklənmə nəticəsində kiçik yaşlı məktəblilərin beyin qabığına ləngimənin qüvvəsi artır. Uşağın gün rejimi düzgün təşkil edilməzsə, bu onun psixikasında və davranışında mənfi hallara yuxusuzluğa, əsəbiliyə, iştahsızlığa və s. gətirib çıxara bilər.

Bu yaş dövründə inkişaf tempinə görə diqqəti cəlb edən idrak proseslərindən biri də hafizədir. Məktəbə daxil olarkən uşaqlar müəyyən səviyyədə inkişaf etmiş hafizəyə, ixtiyari yaddasaxlama bacarıqlarına malik olsalar da, bunu tamamlanmış bir proses kimi qiymətləndirmək doğru olmazdı. Bu yaş dövründə qeyri – ixtiyari mexaniki yaddasaxlamanın üstünlüyü hələ də özünü aydın şəkildə göstərir. Kiçik məktəb yaşının başlanğıcından uşaqlar parlaq, cəlbedici, al – əlvan və emosional təəssürat yaradan materialları daha yaxşı yadda saxlamağa nail olurlar. İntensiv təlimin təsiri altında uşaqlarda hafizənin bütün növlərinin, xüsusilə, nisbətən sadə, mürəkkəb əqli əməklə bağlı olmaya növlərinin inkişafı davam edir. Bütövlükdə kiçik məktəblinin hafizəsi kifayət qədər yaxşı inkişaf etmiş olur və təlimin ilk 3-4 ilində mütərəqqi forma alır. Bu, xüsusilə mexaniki hafizəyə aiddir. Məktəb təhsili illəri hafizənin inkişafı üçün geniş meydan açır, onun ixtiyari, niyyətli və məntiqi formalarının formalaşmasını təmin edir.

Təlimin ilk mərhələlərində, xüsusilə, 1-2-ci siniflərdə şagirdlərin əzbərçiliyə meyilli olması çox vaxt müəllimləri və valideynləri narahat edir. Əslində isə, bu tamamilə təbii və adi bir hal hesab edilməlidir. Kiçik yaşlı məktəblilər mexaniki yaddasaxlamanın köməyi ilə təlimin ilk formalarını, oxu, yazı, hesablama vərdişlərini mənimsəyərək tədricən daha yüksək hafizə formalarına doğru inkişaf edirlər. Kiçik məktəb yaş uşaqların qavrayışının inkişafının məhsuldar dövrüdür. Birinci sinfə daxil olan uşaqların qavrayışı reproduktiv xarakter daşıyır. Təlimin ilk dövrlərində, xüsusən, 1-2-ci siniflərdə şagirdlərin qavrayışı səthi, az fərqləndirici olması ilə seçilir. Bu dövrdə uşaqların qavrayışı ilə təfəkkürü arasında funksional asılılıq özünü göstərir. Onun nəticəsində uşaqlar qavrayış obyektlərini bəzən qarışdırır, yanlış müqayisə və ümumiləşdirmə əsasında doğru olmayan nəticələrə gəlib çıxırlar. Bəzən onlar hərfləri və rəqəmləri, həndəsi fiqurları qarışdırır, əşyaların mühüm, başlıca əlamətlərinə əhəmiyyət vermədən qeyri – mühüm əlamətləri əsas götürürlər. Parlaq, al - əlvan rəngli şəkillər, emosional cəlbedicilik yaradan obyektlər uşaqların diqqətini daha tez cəlb etdiyindən, onların qavrayış obyektində əsas yer tutmuş olur.

Kiçik yaşlı məktəblilərin qavrayışı özünün itiliyi, tərəvəti, bununla belə, seyirci xarakteri və səthliliyi ilə fərqlənir. Yaş və psixi məhdudiyyətdən irəli gələn bu cəhət özünü uşaqların təlim fəaliyyətində aşkar büruzə verir. Bu yaş dövründə qavrayışın fərdiləşdirmə imkanları çox məhdud olur. Onlar çox vaxt oxşar obyektləri qeyri – dəqiq, səhv olaraq ayırır, bir çox hallarda onları qarışdırır, fərqləndirə bilmirlər. Bu qavrayışın analitik funksiyasının zəif inkişaf etməsi ilə izah olunur. Bu dövrdə uşaqların qavrayışı özünün praktik - əməli məzmunu ilə seçilir. Qavrama prosesində tutma, toxunma, çevirmə və s. kimi manipulyativ hərəkətlər müşahidə olunur. Onlar ilk növbədə xarici emosional təzahürə malik əlvan, parlaq, cəlbedici obyektləri daha yaxşı qavrayırlar. Təlim prosesində uşaqlarda müşahidəçilik, praktik müqayisə priyomları inkişaf edir, idrak imkanları genişlənir.

Kiçik məktəb yaş dövründə uşaqların təfəkkürü özünün əyani – obrazlı xarakteri ilə fərqlənir. O, qavrayışın bir hissi kimi özünü göstərir, öyrənilən hadisələrin konkret xüsusiyyətlərinə

yönəlişliyi ilə seçilir. Bu dövrdə mücərrəd anlayışlar, xüsusilə, əşya və hadisələr arasındakı dərin, daxili əlaqə, asılılıq və qanunauyğunluqlar əsasən səthi, formal şəkildə dərk olunur. Bunun səbəbi kiçik yaşlı məktəblilərin təfəkküründə mücərrədləşdirmənin olmaması, təbiət və cəmiyyət haqqında biliklərin məhdud olması ilə izah olunur. Bu dövrdə təfəkkürün inkişafında aktiv praktik fəaliyyətlər, oyun olduqca əhəmiyyətlidir.

Aparıcı fəaliyyət forması olan təlimin gedişində təfəkkürün inkişafında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Məktəbdə təlim prosesində uşaqların anlayış və təsəvvürlərinin həcmi genişlənilir, onlar bütöv və dəqiq olur, fikirlərin həcmi və məzmunu dəqiqləşir. Anlayışları mənimsəmək vasitəsilə onlar biliklərə, bacarıq və vərdislərə sahib olurlar. Təlim prosesində kiçik yaşlı məktəblilərin idrak fəallığını artırmaq məqsədilə onları problemlə situasiyalarla, hadisələr arasında səbəb–nəticə əlaqələrinin axtarışı istiqamətində düşündürücü məsələlərlə qarşılaşdırmaq faydalı nəticələr verir.

Kiçik məktəb yaş dövrü uşaqların şəxsiyyət yönümündə inkişafında kifayət qədər əhəmiyyətli dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Məktəb həyatı uşağın sosial münasibətlər dairəsini genişləndirir, onların yaşlılar və yaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqələrinə geniş meydan açır. Uşaqların daxil olduğu məktəb həyatı başqa adamlar və kollektiv, təlim vəzifələri onların xarakter və iradəsini formalaşdırır, maraq dairəsini genişləndirir, qabiliyyətlərin inkişafını təmin edir. Uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir göstərən fəaliyyət növləri içərisində təlimlə yanaşı əmək, oyun, ünsiyyət, idman da əhəmiyyətli yer tutur.

Bu yaş dövründə əxlaqi davranışın bünövrəsi qoyulur, əxlaqi norma və davranış qaydalarının mənimsənilməsi baş verir, şəxsiyyətin motivlər sahəsi formalaşmağa başlayır. Birinci siniflə müqayisədə dördüncü sinifdə uşaqların əxlaqi şüurunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Kiçik yaşlı məktəblilərin mənəvi həyatında yeni keyfiyyətlər özünü büruzə verir: əxlaqi biliklər, təsəvvürlər və mühakimələr hiss olunacaq dərəcədə zənginləşir, onlar daha çoxcəhətli və düşüncəli olur, ümumiləşmiş xarakter alır. Kiçik yaşlı məktəblilərin davranışında ali sinir fəaliyyətinin tipoloji xüsusiyyətləri daha aydın təzahür edir. Utancaqlıq və qapalılıq, sinir sisteminin zəifliyi, impulsivlik və səbirsizlik ləngimə prosesinin zəifliyini, bir fəaliyyətdən digərinə keçir zamanı müşahidə olunan astagəllik sinir proseslərinin az mütəhərrikiyinin təzahürü kimi özünü göstərir. Bu yaş dövründə uşaqların sinir sistemi plastikliyi ilə fərqlənir və bu uşağın davranışının xarici təsirlərdən birbaşa asılılığına səbəb olur. Bu dövrdə uşaqlarda müşahidə olunan yaş xüsusiyyətləri sırasında iradənin ümumi zəifliyi də diqqəti cəlb edir. Kiçik məktəblilərdə iradi səy qabiliyyəti, çətinliklərə qarşı dözümlülük zəif olur. Bu isə uğursuzluq zamanı uşaqlarda ruh düşkünlüyünə, öz qüvvə və bacarığına inamsızlığa gətirib çıxarır. Kiçik məktəb yaş dövründə uşaqların xarakterində müşahidə olunan qüsurlar içərisində şiltaqlıq və tərsliyin səbəblərini psixoloqlar ailə tərbiyəsində buraxılan nöqsanlarda görürlər. Uşaq ailədə bütün istək və tələblərinin yerinə yetirilməsinə adət etdikdə, sonralar ona qarşı yönəldilən qanuni tələblərə qarşı özünəməxsus tərdə etiraz edir, müqavimət göstərir.

Məqalənin aktuallığı. Məktəbə təzəcə, bu gün daxil olan uşaq ilk andan şagird kimi bir sıra problemlərlə qarşılaşır. Tədrisən onun ünsiyyət dairəsi genişlənilir, tamamilə yeni adamlarla: müəllim və həmyaşıdları ilə rastlaşır, onlarla birgə fəaliyyət zamanı qarşılıqlı münasibətə girməli olur. Amma təcrübə göstərir ki, uşaqlar bütün bunlara heç də asanlıqla alışa bilmirlər. Burada uşağın məktəbə psixoloji hazırlığından çox şey asılı olur. Məqalədə də məhz bu kimi vacib məsələlərə toxunulduğundan onu aktual hesab edə bilərik.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə birinci sinif şagirdlərinin məktəb mühitinə uyğunlaşdırılması üçün psixoloq adaptasiya işinin metod və priyomları göstərilmiş, onların geniş təsnifatı verilmiş, eləcə də kiçik məktəblilərin məktəbə uyğun-

laşmasında rastlaşa biləcək bir sıra problemlərin psixoloji xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin əməkdaşları, ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbələri, magistrantlar, eləcə də valideynlər istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. S.İ. Seyidov, M.Ə. Həmzəyev. Kiçik məktəb yaşlı uşaqların psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı, 2007.
2. Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2002.
3. Quliyev E.M. Kiçik məktəblilərdə idrak fəaliyyətinin inkişaf xüsusiyyətləri. Bakı, 1995.
4. Həmzəyev M.Ə. Kiçik məktəbyaşlı uşaqların psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı, 1969.
5. Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: ÇINAR-ÇAP", 2002.

Ш. Шахин

Психологические особенности детей младшего возраста Резюме

Новичок в школе сталкивается с рядом проблем. Он уже ученик. Поэтому они должны соблюдать правила для учеников, всегда входить в класс в одно и то же время, выходить из класса, спокойно сидеть в классе, получать разрешение от учителя на выход из класса и выполнять все его инструкции и инструкции. Кроме того, расширяется коммуникационное пространство ребенка, он сталкивается с совершенно новыми людьми: учителями и сверстниками, и вынужден взаимодействовать с ними. Учитель превращается в свою новую сферу влияния. Постепенно в классе складываются отношения. Не все дети могут привыкнуть к этому легко. Здесь многое зависит от психосоциальной готовности ребенка к школе.

Sh. Shahin

Psychological characteristics of young children Summary

A newcomer to the school faces a number of problems. He is already a disciple. Therefore, they must follow the rules for students, always enter the classroom at the same time, leave the classroom, sit quietly throughout the classroom, get permission from the teacher to get out of the classroom, and comply with all his instructions and instructions. In addition, the child's communication space is expanding, he encounters completely new people: teachers and peers, and has to interact with them. The teacher is turning into his new sphere of influence. Gradually, classroom relationships are formed. Not all children can get used to it easily. Here a lot depends on the child's psychosocial readiness for school.

Redaksiyaya daxil olub: 28.01.2020